

# Előszó

A történelemtanulás során gyakran szembesülünk azzal, hogy történelem érettségi vizsgán számon kért kompetenciáknak csak a történelem tényeivel (lexikai anyagával) összefüggésben van értelmük.

- A források nem értékelhetők megfelelő háttérismeretek nélkül.
- A szaknyelv alkalmazása elképzelhetetlen pontos fogalomismeret híján.
- Nem tájékozódhatunk térben és időben, ha nem ismerünk évszámokat, történelmi személyiségeket és nem tudjuk, miért fontos az adott korban egy ország, egy település vagy éppen egy folyó.

Érettségi adattárunkban a tanárok és a diákok körében is sikeres Forrásközpontú történelem tankönyvsorozat szerzői gyűjtötték össze mindazokat a lexikai adatokat, amelyek ismerete fontos lehet az érettségi vizsgán. Minden évszámról, történelmi személyről, fogalomról és földrajzi névről lényegre törő és könnyen megérthető ismertető segíti a tanulók felkészülését.

Az érettségi követelmények szerinti legfontosabb évszámokat, neveket, fogalmakat és topográfiai adatokat (\*) jelöléssel emeltük ki. Más évszámok, nevek, fogalmak, földrajzi nevek azért kerültek be a válogatásba, mert a szerzők szerint ezek ismerete nélkül középszintű szinten nem alakulhat ki megfelelő kép a történelem fontos korszakairól.

A szerzők tanárként megtapasztalták, hogy tartós tudás úgy érhető el, ha az ismeretek többféle összefüggésben is előfordulnak. Ezért ugyanazzal az információval találkozhatunk a kronológiában, a neveknél, esetleg a földrajzi neveknél is, de mindig más megvilágításban. Ez a megoldás lehetővé és szükségessé teszi az adattár rugalmas használatát. Ha például nem találunk egy szerződést a fogalmaknál, nézzük meg azoknál a személyeknél, akik megkötötték ezt a szerződést! A személyekről is többet tudhatunk meg, ha tanulmányozzuk a hozzá kapcsolható fogalmakat, évszámokat vagy földrajzi neveket is.

Az adattár abban is megfelel a középiskolai követelményeknek, hogy a benne levő lexikai anyag (pl. fogalmak, földrajzi ismeretek) tartalma a tanulás ütemének megfelelően bővül, gazdagodik. Adattárunk anyagát ugyanis nem csupán téma szerint tagoltuk (évszámok, nevek, fogalmak, topográfia), hanem évfolyamonként is. Az új kerettantervekkel (a 2013–2014-es tanévtől) ugyan megváltoztak az egyes évfolyamokon tanult időszakok határai, de a korábbi évfolyambeosztás nagyjából megfelel a történelmi korok szerinti tagoltságnak, így az adattár szerkezetét nem változtattuk meg.

A koronkénti tagoltság előnyei:

- Az adattárat használók látják, hogy egy-egy korból milyen lexikai anyagot érdemes tudni a középiskolákban.
- A kötetben jól követhető, hogy bizonyos tartalmak (pl. fogalmak, földrajzi nevek) hogyan bővülnek, gazdagodnak a középiskolai tanulmányok során. (Mást kell tudni például Erdélyről, Párizsról, a kormányzó vagy a város fogalmáról a középkor, az újkor vagy a XX. század történelme kapcsán.)
- A tanulást megkönnyíti, hogy a tanuló mindig csak annyi információt olvashat a keresett tartalomról amennyire az adott korról foglalkozva éppen szüksége van. Azoknál a tartalmaknál, amelyek más korokban is előfordulnak, utalások jelzik ezt. Az utalásokat követve a tartalom egésze könnyen megismerhető. Ügyeljünk azonban arra, hogy – mivel az először 2009-ben megjelent adattár anyaga változatlan – az utalásoknál nem korok, hanem a régi évfolyamok szerepelnek (pl. Lásd még ►► 10. és 12. évfolyam). Ez nem nehezíti a kötetben való eligazodást, mert az egyes korok kezdetét jelző címeknél zárójelben feltüntettük a korábbi évfolyamra utaló sorszámot (Pl. Középkor, kora újkor **10.**).

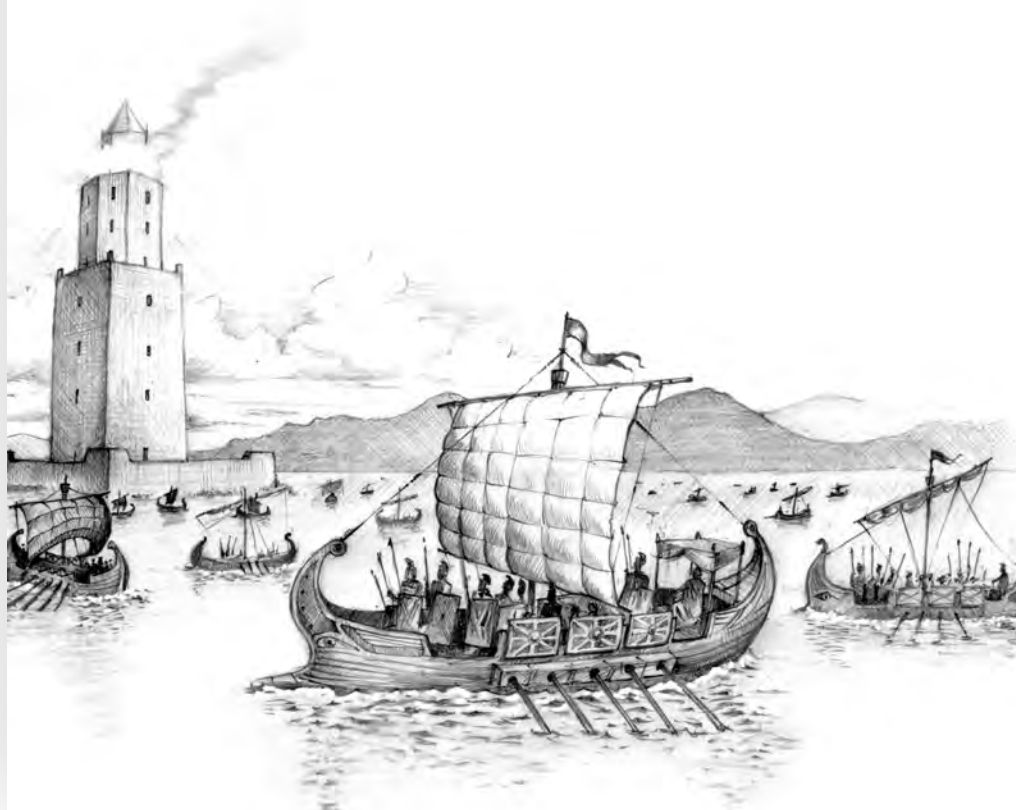
Az érettségi adattár biztos háttérrel ad a történelmi tanulmányokhoz és az érettségire való felkészüléshez. Egyedülálló értéke kiadványunknak, hogy egy kötetben találjuk az évszámokat, a neveket, a fogalmakat és a földrajzi neveket. Bízunk abban, hogy adattárunkban azok is találnak sok hasznos és érdekes adatot, akik nem érettségi vizsgára készülnek, de érdeklődnek a történelem iránt!

*A Szerzők és a Kiadó*

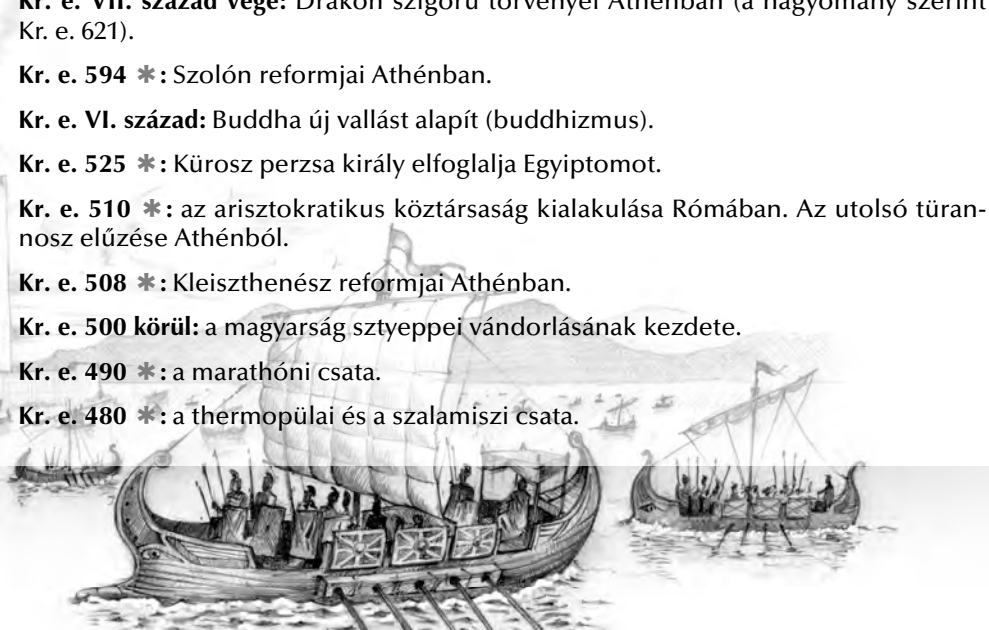


# Őskor, ókor, kora középkor

9.



- Kr. e. 7–4. évezred:** az újkőkor a Közel-Keleten, az ún. neolitikus forradalom.
- Kr. e. 3. évezred \*:** Sumer tündöklése és bukása. – Az első államok Kína területén.
- Kr. e. 3. és 2. évezred fordulója:** az Indus-völgyi kultúra fénykora.
- Kr. e. 2900:** Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítése.
- Kr. e. 3000–2000:** az uráli népekből kiváló finnugor népek egységének kora.
- Kr. e. 2700–2200:** az Óbirodalom kora Egyiptomban. (Kr. e. XXVIII–XXV. század: a piramisépítő fáraók kora.)
- Kr. e. 2000–Kr. e. 1450 körül:** a krétai kultúra fénykora.
- Kr. e. 2000–1000:** az ugor egység kora.
- Kr. e. XVIII. század \*:** Óbabiloni Birodalom – Hammurapi törvénygyűjteménye.
- Kr. e. XVI–XIII. század:** a mükénéi kultúra fennállása.
- Kr. e. 1500 körül:** árja bevándorlás Indiába.
- Kr. e. 1500–1000:** az Újbirodalom fennállása, az egyiptomi nagyhatalom kora.
- Kr. e. XIII. század \*:** dór vándorlás – a mükénéi központok pusztulása. – Az ún. tengeri népek előzönlök a Közel-Kelet térségét.
- Kr. e. XII–VIII. század:** az ún. átmeneti korszak a görög történelemben: a vaskor kezdete, a poliszok kialakulása.
- Kr. e. 1000 körül:** az ugor egység felbomlása, a magyar nép kialakulásának kezdete.
- Kr. e. X. század \*:** Salamon Jeruzsálemben megépíti a templomot.
- Kr. e. IX–VII. század:** az Asszír Birodalom fennállása (fénykora a VII. század közepe).
- Kr. e. 776 \*:** az első feljegyzett olimpiai eredmények – a görög időszámítás kezdete.
- Kr. e. VIII–VI. század:** a görög gyarmatosítás.
- Kr. e. 753 \*:** Róma alapítása.
- Kr. e. VII. század közepe–VI. század közepe:** az Újbabiloni Birodalom fennállása.
- Kr. e. VII. század vége:** Drakón szigorú törvényei Athénban (a hagyomány szerint Kr. e. 621).
- Kr. e. 594 \*:** Szolón reformjai Athénban.
- Kr. e. VI. század:** Buddha új vallást alapít (buddhizmus).
- Kr. e. 525 \*:** Kürosz perzsa király elfoglalja Egyiptomot.
- Kr. e. 510 \*:** az arisztokratikus köztársaság kialakulása Rómában. Az utolsó türannosz elűzése Athénból.
- Kr. e. 508 \*:** Kleiszthenész reformjai Athénban.
- Kr. e. 500 körül:** a magyarság sztyeppei vándorlásának kezdete.
- Kr. e. 490 \*:** a marathóni csata.
- Kr. e. 480 \*:** a thermopülai és a szalamiszi csata.





- Kr. e. 450 körül:** a XII táblás törvények Rómában.
- Kr. e. 431–404 \*:** a peloponnészoszi háború.
- Kr. e. IV–III. század:** Róma meghódítja Itália területét.
- Kr. e. 367 \*:** törvényben maximálják Rómában az állami földekből bérelhető föld nagyságát (Licinius-féle földtörvény).
- Kr. e. III. század vége:** Kína egységes császárság (Csi Si Huang-ti).
- Kr. e. 336–323 \*:** Alexandrosz uralkodása.
- Kr. e. III–I. század:** a hellenisztikus birodalmak kora.
- Kr. e. 264–241 \*:** az első pun háború. Róma elfoglalja Szicíliát.
- Kr. e. 218–201 \*:** a második pun háború. Róma megszerzi a Földközi-tenger nyugati medencéje feletti uralmat.
- Kr. e. 168 \*:** a püdnai csata. A római előretörés kezdete Keleten.
- Kr. e. 149–146:** a harmadik pun háború, Karthágó elpusztítása.
- Kr. e. 60:** az első triumvirátus. (Crassus, Pompeius és Caesar szövetsége.)
- Kr. e. 48 \*:** a pharszaloszi csata. Caesar legyőzi Pompeiust.
- Kr. e. 44:** Caesar meggyilkolása.
- Kr. e. 43:** a második triumvirátus. (Antonius, Octavianus és Lepidus szövetsége.)
- Kr. e. 42:** csata Philippinél. Antonius vezetésével legyőzik Caesar merénylőinek seregét.
- Kr. e. 31 \*:** az actiumi csata. Octavianus legyőzi Antoniust, s megszerzi az egyeduralmat.
- Kr. e. 27–Kr. u. 14:** Octavianus (Augustus) uralkodása. A principátus rendszerének kiépítése.
- Kr. e. 9:** a római hódítás kezdete Pannóniában.
- Kr. u. II. század eleje:** a Római Birodalom eléri legnagyobb kiterjedését.
- Kr. u. 284:** Diocletianus trónra lépése (uralkodik 305-ig). A dominátus kiépítése.
- Kr. u. 313 \*:** Constantinus türelmi rendelete – a kereszténység egyenjogúsítása.
- Kr. u. 325:** Constantinus összehívja a niceaeai zsinatot, ahol tisztázzák a keresztény hitelveket.
- Kr. u. 391:** a kereszténység államvallás a Római Birodalomban, más vallásokat üldözik.
- Kr. u. 395 \*:** Theodosius császár két részre osztja a Római Birodalmat.
- Kr. u. 451:** a catalaunumi csatában a rómaiak feltartóztatják Attila seregét.
- Kr. u. 476 \*:** a Nyugatrómai Birodalom bukása. Az ókor vége.
- Kr. u. VI–VIII. század:** a magyarok a Volga és a Káma folyó vidékén élnek (a terület neve Baskíria vagy Magna Hungaria).

**622 \*:** a hidzsra – a mohamedán időszámítás kezdete.

**VII. század második fele–VIII. század eleje:** az Arab Birodalom fénykora.

**700 körül:** a magyarok Baskíriából Levédiába, a Volga és Don folyók vidékére költöznek. Itt laza kazár fennhatóság alá kerülnek.

**732 \*:** Martell Károly Poitiers-nél megállítja az arabokat.

**756:** a Pápai Állam létrejötte.

**768–814:** Nagy Károly uralkodása – a Frank Birodalom fénykora.

**800 \*:** Nagy Károlyt III. Leó pápa Rómában császárrá koronázza.

**830 körül:** a magyarok – kiszakadva a kazár fennhatóságból – nyugatabbra költöznek, a Don és a Duna közötti sztyeppére.

**843 \*:** a verduni szerződés – a Frank Birodalom felosztása.

**896 \*:** a honfoglalás.

**907–955:** a magyar kalandozások fő időszaka. (Bizánc felé még 970-ig.)

**907:** a pozsonyi csata – magyar győzelem a bajorok felett.

**955 \*:** az augsburgi csata – a magyarok veresége.

**962 \*:** I. (Nagy) Ottó császárrá koronázása Rómában. Megalakul a Német-római Császárság.

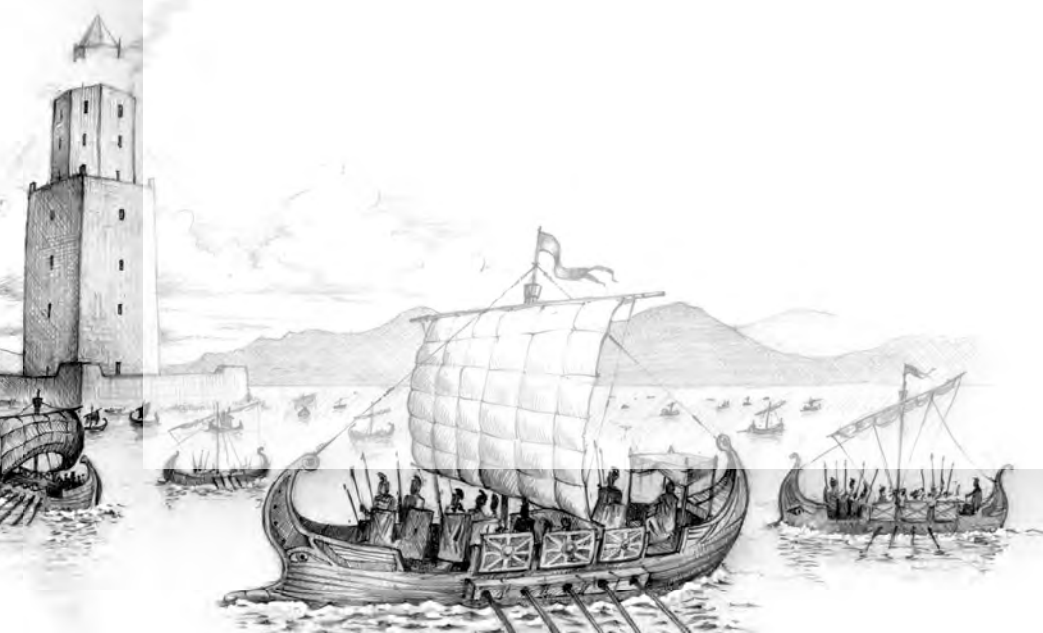
**972–997:** Géza fejedelem uralkodása.

**973 \*:** a quedlinburgi találkozó – béke a Nyugattal.

**997–1038 \*:** I. (Szent) István uralkodása.

**1000 vagy 1001 \*:** Szent István megkoronázása.

**1054 \*:** nagy egyházszakadás, a katolikus és a görögkeleti egyház végleges elválása.



**Alexandrosz \*** (Nagy Sándor): makedón király (Kr. e. 336–323), s az ókor egyik legjelentősebb hadvezére. Makedónia és Hellász egyesített erejét felhasználva hosszú hadjáratban meghódította a Perzsa Birodalmat. Uralkodása új korszakot nyitott a görög és az ókori keleti történelemben (hellenizmus).

**Álmos \*** (? – 895): a magyar törzsek fejedelme Etelközben, Árpád apja. A honfoglalás során feltehetően nomád szokás szerint feláldozták a besenyőktől elszenvedett vereség miatt (szakrális gyilkosság).

**Anonymus \***: krónikaíró, a XII. század végén készült *Gesta Hungarorum* című regényes krónika (geszta) szerzője. Nevét az utókortól kapta (jelentése: Névtelen), mivel önmagát P. mesternek nevezi. Anonymus munkája a honfoglalást kísérő harcokkal és az azt követő megtelepedéssel foglalkozik, de inkább a saját korának, s nem a honfoglalás korának értékes forrása. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**Antonius \***, Marcus (Kr. e. 83–30): római politikus és hadvezér. Caesar hadvezére, majd a második triumvirátus (Kr. e. 43) tagja. Caesar gyilkosainak legyőzése után (Philippi, Kr. e. 42) a birodalom keleti részén építette ki hatalmi bázisát (lásd Kleopátránál). Rövidesen szembekerült Octavianusszal, akitől Actiumnál vereséget szenvedett (Kr. e. 31), s öngyilkos lett.

**Arisztotelész \*** (Kr. e. 384–322): görög bölcselelő, Alexandrosz nevelője. Mind a tapasztalati, mind a szellemi világot létezőnek ismerte el, de a szellemi tartotta magasabb rendűnek. Szerinte a világot az „első mozgató”, egy istenség tartja fenn. Foglalkozott a természettel (fizika, meteorológia, élőlények), az államok felépítésével (Politika), a logikával és etikai kérdésekkel, ezért filozófiája a különböző szaktudományok elkülönülésének első lépését is jelenti.

**Árpád \*** (?–907): magyar fejedelem, az Árpád-ház őse. Etelközben állt a magyar törzsszövetség élére, s ő vezette őseinket a Kárpát-medencébe.

**Attila \***: a hunok királya (Kr. u. 434–453). Bátyja, Bleda (Buda) megölése után lett egyeduralkodó (444). Előbb a Keletrómai, majd a Nyugatrómai Birodalmat támadta meg, Galliában azonban a római seregek megállították (catalaunumi csata, 451). Hunokból és más alávetett népekből álló birodalma halála után szétesett.

**Augustus \*** ►► Octavianus

**Benedek \***, Nursiai, Szent (480–543): a bencés rend megalapítója. Jelentős szerepet játszott a pápaság megerősítésében, a térítő munka fellendítésében és a latin írásbeliség átmentésében.

**Brutus**, Marcus Junius: J. Caesar fogadott fia, majd gyilkosa (Kr. e. 44). Tettével a római köztársaságot akarta megmenteni. A philippi csatában (Kr. e. 43) az Antoniusztól és Octavianustól elszenvedett vereség után öngyilkos lett.

**Buddha \***, Sziddhártha Gautama (Kr. e. VI. sz.): a buddhizmus megalapítója. A szanszkrit név jelentése: „megvilágosodott”. Módos indiai család gyermeke (a ksatriják kasztjába tartozott), aki megrázó élmények hatására elmélkedő, aszkétikus életet kezdett, s kialakította a róla elnevezett vallás (buddhizmus) alapelveit. Tanításainak lényege az emberi vágyakról való lemondás, amellyel eljutunk a tökéletes lelki nyugalom, a nirvána állapotába.

**Caesar \***, Caius Julius (Kr. e. 100–44): római politikus és hadvezér. Néppárti támogatással került a hatalom közelébe, s tagja lett az első triumvirátusnak (Kr. e. 60). Katonai sikerek után, a hadseregére támaszkodva megszerezte az egyeduralmat (Kr. e. 48),



és reformokat vezetett be, amelyekkel kedvezett a népnek, és gyöngítette a senatust. Nyíltan felrúgta a köztársasági hagyományokat, s ezért a senatus köztársaság párti tagjai meggyilkolták.

**Cirill \***, Szent (kb. 827–869): görög szerzetes, „a szlávok apostola”. Bátyjával, Metóddal együtt kidolgozták a szláv nyelvű egyházi szertartásrendet (liturgiát) és a szláv ábécét. Cirill Rómában halt meg, ahol a pápával elismertette a szláv nyelvű liturgia használatát.

**Constantinus, I. \*** (Nagy Konstantin): római császár (Kr. u. 306–337). Hosszú belháborúban szerezte meg az egyeduralmat. 313-ban kiadott rendeletével a kereszténységet egyenjogúsította a többi vallással, s így az új vallás a birodalom egyik összetartó erejévé vált. Ő elnökölt a niceaei zsinaton. Egy régi görög gyarmatváros (Büzantion) helyén új fővárost alapított, Konstantinápolyt (Constantinopolis).

**Dareiosz \*** (latinosan Dárius – perzsa Dárajavaus): több perzsa nagykirály neve. **1.** I. Dareiosz (Kr. e. 522–486) \* uralkodása alatt élte fénykorát a Perzsa Birodalom. A görög poliszokat nem sikerült meghódítania, Marathónnál vereséget szenvedett az athéniaktól. **2.** III. Dareiosz (Kr. e. 335–330): az utolsó perzsa uralkodó, aki Nagy Sándorral szemben vesztette el birodalmát.

**Dávid \***: zsidó uralkodó (Kr. e. 1110–970), az egységes zsidó állam létrehozója a Kr. e. X. században. Ő tette fővárossá Jeruzsálemet. Zsoltárok szerzőjeként is ismert.

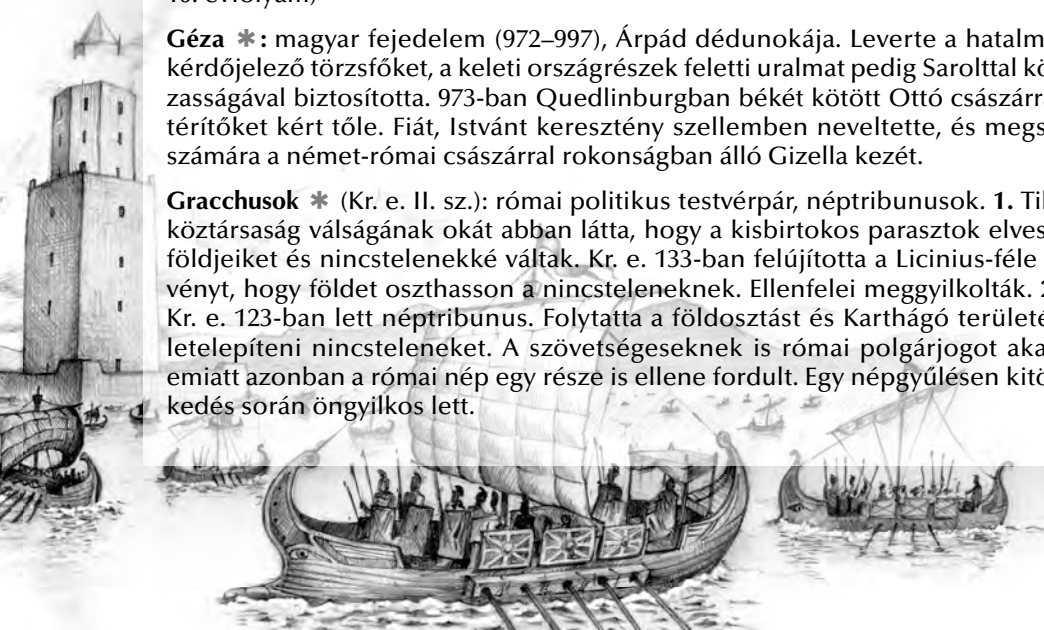
**Diocletianus \***: római császár (Kr. u. 284–305), a dominátus rendszerének létrehozója. A kormányzást a császári hatalom megosztásával tette hatékonyabbá (társcsászár és két helyettes). A hadsereget nem a határoknál állomásoztatta, hanem központokba vontta össze, így a katonai erő alkalmazása rugalmasabbá vált. Diocletianus keményen üldözte a keresztényeket. Az Adriai-tenger partján (Spalato–Split) emelt palotájának maradványa ma kedvelt turistacélpont.

**Drakón:** Athén legendásan szigorú törvényhozója (neve magyarul sárkányt jelent). Írásba foglalta a törvényeket (Kr. e. 621), s ezzel erősítette a jogbiztonságot. (Kőbe vésett törvényei az athéni agórán álltak.)

**Gellért \***, Szent (kb. 980–1046): velencei származású bencés szerzetes, hittérítő. Zarándoklatra indulva került Magyarországra, ahol István király kérésére részt vett a katolikus egyház alapjainak lerakásában. Később Imre herceg nevelője. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**Géza \***: magyar fejedelem (972–997), Árpád dédunokája. Leverte a hatalmát megkérdőjelező törzsfőket, a keleti országrészek feletti uralmat pedig Sarolttal kötött házasságával biztosította. 973-ban Quedlinburgban békét kötött Ottó császárral, s hittérítőket kért tőle. Fiát, Istvánt keresztény szellemben neveltette, és megszerezte számára a német-római császárral rokonságban álló Gizella kezét.

**Gracchusok \*** (Kr. e. II. sz.): római politikus testvérpár, néptribunusok. **1.** Tiberius a köztársaság válságának okát abban látta, hogy a kisbirtokos parasztok elveszítették földjeiket és nincstelenekké váltak. Kr. e. 133-ban felújította a Licinius-féle földtörvényt, hogy földet oszthasson a nincsteleneknek. Ellenfelei meggyilkolták. **2.** Caius Kr. e. 123-ban lett néptribunus. Folytatta a földosztást és Karthágó területén akart letelepíteni nincsteleneket. A szövetségeseeknek is római polgárjogot akart adni, amiatt azonban a római nép egy része is ellene fordult. Egy népgyűlésen kitört verekezés során öngyilkos lett.





**Hadrianus \***: római császár (Kr. u. 117–138), az Antoninus-dinasztia tagja. Felhagyott a terjeszkedő politikával, és kiépítette a birodalom határát védő limest. A birodalom egészére kiterjedő egységes császári közigazgatást hozott létre.

**Hammurapi \*** (Kr. e. XVIII. század): az Óbabiloni Birodalom uralkodója. Nevéhez fűződik az első fennmaradt jelentős törvénygyűjtemény, melyben megfigyelhető a tulajdon védelme és a „szemet-szemért elv”.

**Hannibál \*** (Kr. e. 247–183): A punok legendás tehetségű hadvezére a második pun háborúban (Kr. e. 218–201). Zseniális stratégiai lépése, hogy északról támadt Itáliára, remélve, hogy csatlakoznak hozzá az itteni, nem régen római uralom alá került népek. Seregével átkelt az Alpokon, majd Cannae-nál bekerítette és megsemmisítette a római sereget. Mikor Róma sereget küldött Karthágó ellen, hazarendelték, s városától nem messze döntő vereséget szenvedett (Záma, Kr. e. 202). Sikertelenül akart újabb Róma-ellenes háborút szervezni, s ezért öngyilkos lett.

**Hérodotosz \*** (Kr. e. 484–425): görög történetíró, „a történetírás atyja”. A görög–perza háborúkról szóló művében a Perzsa Birodalom területeit, népeit is bemutatta (így írt pl. a piramisokról). Munkájához felhasználta utazásai során szerzett tapasztalatait és egyéb forrásokat. Törekedett a tárgyilagosságra, s az események mozgatórugóit is kereste.

**Homérosz** (Kr. e. VIII. század): görög epikus költő, a hagyomány a nevéhez köti a görögök két hőskölteményét, az Iliászt és az Odüsszeiát. Az utóbbi később keletkezett, s így feltehetően nem Homérosz a szerzője.

**Hufu** ►► Kheopsz

**Imre \***: lásd ►► 10. évfolyam.

**István, I. \***, Szent: Árpád-házi magyar fejedelem (997-től), majd király (1001–1038). Eredeti neve Vajk, az István nevet megkeresztelésekor kapta. Kemény harcok során uralma alá vonta az egész Kárpát-medencét, erőteljesen terjesztette a kereszténységet, kiépítette a magyar egyházszervezetet. A közigazgatás és a haderő alapjává a királyi várakat tette (vármegegyék). 1083-ban szentté avatták. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**Jahve**: a zsidóság istene. Kezdetben az egyik isten a sok közül, majd a zsidóság egyetlen istenévé vált, s végül a babiloni fogságot követően a zsidóság őt tekintette a világmindenség egyetlen istenének.

**János, Keresztelő, Szent** (Kr. e. I. század): zsidó próféta. Palesztinában, a Jordán vízében keresztelt, s hirdette a megváltó közeli eljövetelét. Heródes király félve népszerűségétől kivégeztette.

**Jézus Krisztus \***: (Kr. e. 7/4–Kr. u. 30): a kereszténység alapítója. A keresztény tanítás szerint Isten egyszülött fia, aki életével példát mutatott a keresztényi életre, szenvedésével és kereszthalálával megváltotta az emberiséget. Születésének korábban vélt időpontja a keresztény időszámítás kezdete. Életét az evangéliumok mutatják be.

**Justinianus \***: bizánci császár (527–565). Az utolsó latin nyelvű keleti császár. Megkísérelte a Római Birodalom helyreállítását, s ideiglenesen elfoglalta Itáliát és Észak-Afrika egy részét. Nevéhez fűződik a római jog egységbe foglalása (Corpus juris civilis).

**Karolingok \***: Kis Pippin frank uralkodó utódai.

**Károly \***: frank uralkodók. **1.** Martell Károly: frank udvarnagy (majordomus) 714 és 741 között. Megszilárdította a központi hatalmat, s 732-ben hadaival Poitiers-nél meg-



állította az arab előretörést. **2. Nagy Károly \***: frank király (768–814). Számos hadjárataiban jelentős területű birodalmat kovácsolt össze. A pápa 800-ban császárrá koronázta. A birodalom kormányzását a hűbéri rendszerre alapozta (grófságok, földadományok). Aachenben királyi palotát építtetett, s támogatta a kultúrát.

**Kheopsz \*** (Kr. e. XXVI sz.): az egyiptomi Óbirodalom fáraója. Gízai piramisa a legnagyobb méretű ilyen síremlék (146 méter magas, 2 millió kőtömbből áll).

**Kleiszthenész \*** (Kr. e. VI. sz.): athéni politikus, aki Kr. e. 508-ban jelentős reformokat vezetett be. A lakosság addigi vagyoni beosztása helyett a lakóhely szerinti beosztást tette a politikai szereplés (a tisztségek betöltésének) alapjává. A várost és környékét új területi egységekre (phülékre) osztotta, amelyeket úgy alakított ki, hogy a démosz főlénye érvényesüljön az arisztokráciával szemben (lásd az ábrát a tankönyv 67. oldalán), s ezzel biztosította a demokráciát. A népakarat kifejezésére bevezette a csempészavazás intézményét.

**Kleopátra, VII.:** az ókori Egyiptom utolsó uralkodója (Kr. e. 52–30), a Ptolemaiosz-uralkodóház tagja. A keleten előretörő Rómával szemben igyekezett megőrizni országa önállóságát, s e célért felhasználta női vonzerejét is. Előbb Julius Caesar szeretője lett (egy gyermeket is szült neki), majd Antoniushoz fűzte legendás szerelem (három gyermeke született tőle). Antonius actiumi veresége után öngyilkos lett.

**Klodvig \*** (466–511): frank uralkodó, aki létrehozta a frank államot. Legyőzte a törzsfőket, földjeiket híveinek adományozta, s népével felvette a kereszténységet. Utódai a Merovingok.

**Konfuciusz \***, Kung-fu-ce (Kr. e. VI–V. sz.): kínai gondolkodó. Az egyén és a közösség közötti harmónia fontosságát hirdette. Ez akkor valósul meg, ha az államot olyan ember vezeti, akit mindenki tisztel, mert életével jó példát mutat a népnek és legfőbb erénye az igazságosság.

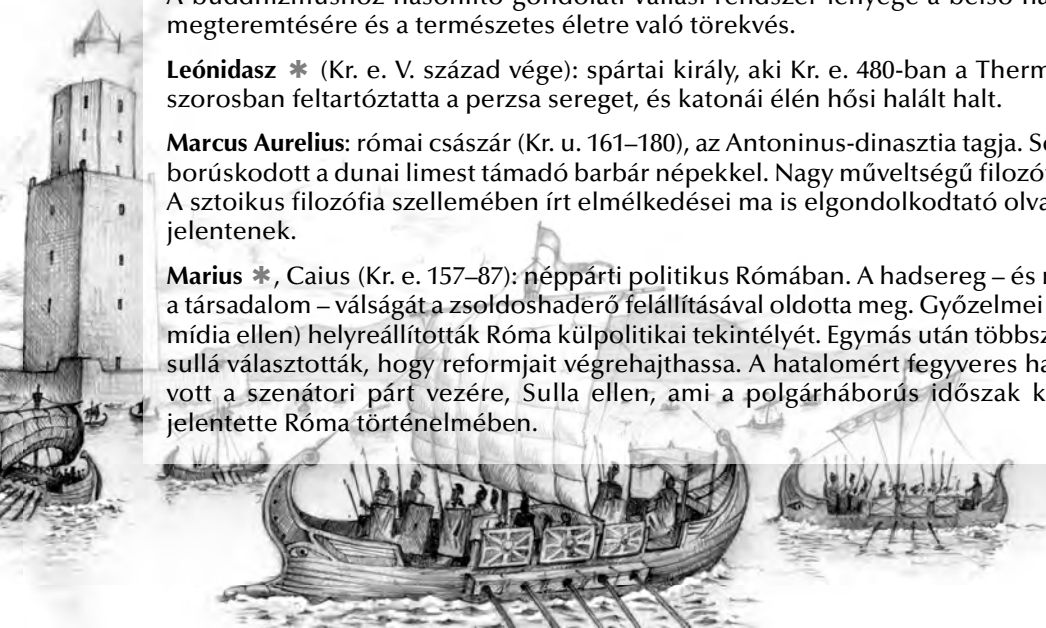
**Koppány \*** (? –997): Géza halálakor az Árpádok legidősebb férfitagja, így a szeniorátus szerint őt illette volna a hatalom. Szembeszállt a fejedelemséget atyjától a primogenitúra alapján öröklő Istvánnal, de vereséget szenvedett. A krónika szerint holttestét felnégyelték és Esztergom, Veszprém, Győr, valamint egy erdélyi város kapujára szegezték.

**Lao-ce** (Kr. e. VI. sz.): kínai gondolkodó (az „Öreg mester”), a taoizmus megalkotója. A buddhizmushoz hasonló gondolati-vallási rendszer lényege a belső harmónia megteremtésére és a természetes életre való törekvés.

**Leónidasz \*** (Kr. e. V. század vége): spártai király, aki Kr. e. 480-ban a Thermopülai-szorosban feltartóztatta a perzsa sereget, és katonái élén hősi halált halt.

**Marcus Aurelius:** római császár (Kr. u. 161–180), az Antoninus-dinasztia tagja. Sokat háborúskodott a dunai limest támadó barbár népekkel. Nagy műveltségű filozófus volt. A sztoikus filozófia szellemében írt elmélkedései ma is elgondolkodtató olvasmányt jelentenek.

**Marius \***, Caius (Kr. e. 157–87): néppárti politikus Rómában. A hadsereg – és részben a társadalom – válságát a zsoldoshaderő felállításával oldotta meg. Győzelmei (pl. Numídia ellen) helyreállították Róma külpolitikai tekintélyét. Egymás után többször consullá választották, hogy reformjait végrehajthassa. A hatalomért fegyveres harcot vívott a szenátori párt vezére, Sulla ellen, ami a polgárháborús időszak kezdetét jelentette Róma történelmében.



**Metód \*** (kb. 815–885): a „szlávok apostola”. Öccsével, Cirillel együtt jelentős része volt a szlávok keresztény hitre térítésében.

**Miltiadész \*** (Kr. e. 550–489): athéni hadvezér (sztratégosz), aki marathóni csatában (Kr. e. 490) legyőzte a perzsákat. Később egy kisebb vereség miatt hazaárulással vádolták, bebörtönözték, s a börtönben belehalt sérüléseibe.

**Mohamed \*** (kb. 570–632): próféta, az iszlám vallás alapítója. Tevehajcsár, majd kereskedő, aki ismerte a zsidó és a keresztény vallást, s ezeknél egyszerűbb tanokkal akarta megteremteni az arabok egységét. 622-ben Mekkából Medinába vonult (az iszlám időszámítás kezdete), remélve, hogy itt kedvezőbben fogadják tanait. Sikere nyomán Mekkában is egyre több követője lett, s ezt a várost tette meg az iszlám központjává. (Az itteni Kába-kő lett a vallás legszentebb helye.) Mohamed Medinában halt meg.

**Mózes:** ószövetségi próféta, aki kivezette népét (a zsidóságot) Egyiptomból, s szövetséget kötött az Úrral. Mózes legendás személye a zsidóság nyugati gyökereit képviseli.

**Nagy Sándor \*** ►► Alexandrosz

**Nero:** római császár (Kr. u. 54–68), a Julius–Claudius-dinasztia tagja. A tehetséges, a művészetekhez is vonzó ifjúból a hatalomtól megittasult uralkodó vált, akinek rémtettei máig példázzák, hogy milyen torzulásokhoz vezethet a korlátlan egyeduralom. Nero rendelte el az első keresztényüldözést, a Rómát pusztító tűzvész után (64). Amikor a hadsereg fellázadt uralma ellen, öngyilkos lett.

**Octavianus \***, Caius (Kr. e. 63–Kr. u. 14): római politikus. Caesar unokaöccse, a második triumvirátus (Kr. e. 43) tagja. Antonius legyőzése után kiépítette sajátos, köztársasági formákkal leplezett egyeduralmát, a principátust. Kormányzása belső és külső békét hozott a birodalomnak (Pax Romana). Érdemeiért a senatus Augustusnak (Fenséges) nevezte, s személyét vallásos tisztelet övezte. Kőbe vésett, propagandisztikus célokat is szolgáló önéletrajz fontos történelmi forrás.

**Ottó, I. \*** (912–973): német király (Szász dinasztia), aki 955-ben legyőzte a magyarokat Augsburgnál. 962-ben a pápa Rómában császárrá koronázta, és ezzel létrejött a Német-római Birodalom. Géza fejedelem hozzá küldte követeit 973-ban.

**Pál \*** (kb. Kr. u. 10–67): apostol, a keresztény vallás terjesztője. A zsidóságból származott (eredeti neve Saul), s kezdetben üldözte a keresztényeket, majd Damaszkusz felé tartva egy látomás hatására keresztény hitre tért (páli fordulat). Több térítő utat tett, személyesen és levelekkel tartotta a kapcsolatot különböző városok keresztény gyülekezeteivel. Leveleiben a hitérettel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. Tanításával nyitottá tette a kereszténységet a gazdagok és a nem zsidó népesség felé, s ezzel elősegítette, hogy a kereszténység szélesebb körben elterjedhessen.

**Peiszisztratosz \*:** Athén türannosza (uralkodott Kr. e. 560–527). Fegyveres erővel szerezte meg az egyeduralmat, de a tömegekre támaszkodva tartotta fenn azt. A vele szembeszálló arisztokraták földjeit a népnek osztotta ki, s jövedelemadót vezetett be, amelyből nagy középítkezéseket pénzelt. Támogatta a Dionüszosz-kultuszt, igyekezett előnyös kereskedelmi szerződéseket kötni. Halála után azonban már a démosz is megelégette a zsarnokságot, és így fiai rövidesen elvesztették a hatalmat (Kr. e. 510).



**Periklész \*** (kb. Kr. e. 495–429): athéni államférfi. Neve összefonódik az athéni demokrácia fénykorával. A sztratégوسي tisztséget viselte, és személyes tekintélye, jó szónoki képessége miatt döntő befolyása volt az államügyekre. Az ő javaslatára csökkentették az areioszpagosz jogkörét, és bevezették a napidíjak rendszerét. Ő szorgalmazta a hatalmas középítkezéseket is. A Spárta elleni peloponnészoszi háború során, pestisjárványban halt meg.

**Pheidiasz \*** (Kr. e. V. század): görög szobrász, Periklész barátja, az Akropolisz építkezéseinek irányítója. Kiemelkedő alkotása Athéné szobra a Parthenónban és Zeusz nagyméretű szobra Olümpiában.

**Pippin \*** Kis: a Karoling-dinasztia első királya (751–768). Lemondatta a frank uralkodót, és királyi címét a pápával erősítette meg. Segítette a pápát a longobárdok ellen. A seregével elfoglalt közép-itáliai területeket a pápának adományozta (756), megteremtve ezzel a Pápai Államot.

**Platón \*** (Kr. e. 428–348): görög bölcselelő, Szókratész tanítványa. Filozófiai rendszerében az embert körülvevő tapasztalati világot egy ideális, a fogalmakban létező világ (ideák) tökéletlen lenyomatának tartotta. Platón ideális államát a tudósok vezetik, s az állampolgárok helyzete, feladatai képességeiktől és tulajdonságaiktól függenek. Athénben hosszú ideig működő iskolát alapított (Akadémia).

**Plutarkhosz** (Kr. u. 46–126): görög történetíró. Fő műve, a *Párhuzamos életrajzok* a görög és római történelem nagyjainak életét dolgozza fel, s az ókori görög–római történelem értékes forrása.

**Pompeius \*** (Kr. e. I. sz.): római hadvezér, a köztársaság válságos időszakára jellemző hatalmi harc egyik résztvevője. Politikusi pályáját a Spartacus elleni harc és a kalózok legyőzése alapozta meg. Részt vett az első triumvirátusban (Kr. e. 60), majd Caesarral szemben a senatus mellé állt. Caesar Pharszalosznál legyőzte (Kr. e. 48), Egyiptomba menekült, ahol meggyilkolták.

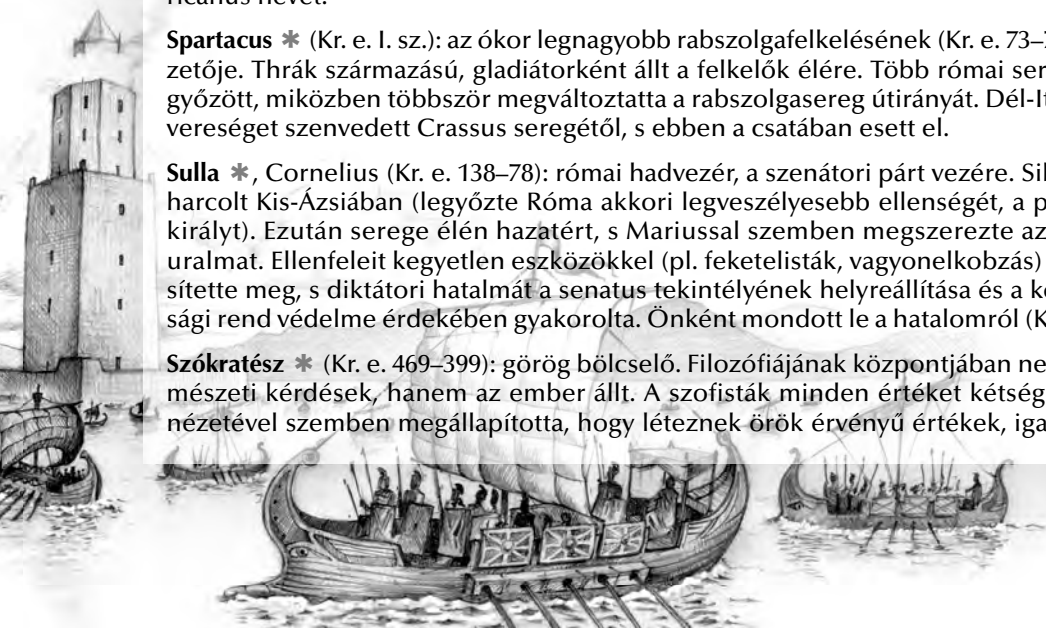
**Salamon:** Izrael királya, aki Dávidot követte a trónon (Kr. e. X. század). Nevéhez fűződik a despotikus állam kiépítése és a jeruzsálemi templom fölépítése. Uralkodása Izrael virágkorát jelentette. Zsoltárokat is írt.

**Scipio \***, Cornelius (Kr. e. 236–184): római hadvezér. A második pun háborúban Zámánál döntő győzelmet aratott Hannibál felett (Kr. e. 202). Diadaláért megkapta az Africanus nevet.

**Spartacus \*** (Kr. e. I. sz.): az ókor legnagyobb rabszolgafelkelésének (Kr. e. 73–71) a vezetője. Thrák származású, gladiátorként állt a felkelők élére. Több római sereget legyőzött, miközben többször megváltoztatta a rabszolgasereg útirányát. Dél-Itáliában vereséget szenvedett Crassus seregétől, s ebben a csatában esett el.

**Sulla \***, Cornelius (Kr. e. 138–78): római hadvezér, a szenátori párt vezére. Sikeresen harcolt Kis-Ázsiában (legyőzte Róma akkori legveszélyesebb ellenségét, a pontuszi királyt). Ezután serege élén hazatért, s Mariussal szemben megszerezte az egyeduralmat. Ellenfeleit kegyetlen eszközökkel (pl. feketelisták, vagyoneklobzás) semmisítette meg, s diktátori hatalmát a senatus tekintélyének helyreállítása és a köztársasági rend védelme érdekében gyakorolta. Önként mondott le a hatalomról (Kr. e. 79).

**Szókratész \*** (Kr. e. 469–399): görög bölcselelő. Filozófiájának központjában nem a természeti kérdések, hanem az ember állt. A szofisták minden értéket kétségbevonó nézetével szemben megállapította, hogy léteznek örök érvényű értékek, igazságok.



Ezekre Szókratész kérdésekkel, az ellentmondások feltárásával szerette volna rávezetni hallgatóságát (a „bábáskodás” módszere). Istenkáromlással, az ifjúság megron-tásával vádolták, s halálos ítélete szerint mérget itattak vele.

**Szolón \*** (kb. Kr. e. 640–559): athéni törvényhozó, aki viselte az arkhóni tisztséget is. Célja a városban dúló ellenségeskedés megszüntetése volt. Kr. e. 594-re datált törvényeivel eltörölte az adósrabszolgáságot, elengedte az adósságokat (teherlerázás). A politikai jogok alapjává a vagyont tette. A népgyűlés hatáskörének kiszélesítésével, az államot vezető tanács (bulé) és a népbíróságok létrehozásával megteremtette a demokrácia alapjait.

**Tacitus \***, Publius Cornelius (Kr. u. 55–117): Róma legjelentősebb történetírója. A Róma történetét feldolgozó munkái (*Historiae, Annales*) és a *Germánokról* írott műve, a korszak legfontosabb forrásai.

**Thalész** (Kr. e. VII–VI. század): kis-ázsiai (milétoszi) görög bölcsele, matematikus és csillagász. Szakítva a mítoszokkal, a világ keletkezését egy őanyag (a víz) változásaival magyarázta.

**Themisztoklész \*** (Kr. e. 528–462): athéni politikus, aki a marathóni csata után a flottaépítés szorgalmazásával készítette fel Athént az újabb perzsa támadásra. A Szalamiszi-szorosban vívott tengeri csatában – cselt is alkalmazva – legyőzte a perzsa hajóhadat (Kr. e. 480). Később úgy látta, hogy Spárta veszélyezteti Athén hatalmát, s ezért békét akart a perzsákkal. Emiatt száműzték Athénból, s a perzsa király szolgálatába állt.

**Thuküdidész \*** (Kr. e. V. század): görög államférfi és történetíró. Részt vett a peloponnészoszi háborúban, melynek történetét is megírta. Művének fő értéke a tárgyilagosságra törekvés és az ok-okozati összefüggések keresése, felismerése.

**Traianus \***: római császár (Kr. u. 98–117), az Antoninus-dinasztia tagja. Az utolsó nagy hódító császár, uralkodása alatt érte el a birodalom a legnagyobb kiterjedését, miután elfoglalta Mezopotámiát, Armeniát és Daciát.

**Xerxész, I. \***: perzsa nagykirály ( Kr. e. 486–465), I. Dareiosz fia. Folytatta apja terjeszkedő politikáját, de Kr. e. 480-ban a tengeren (Szalamisz), 479-ben pedig a szárazföldön (Plataia) is vereséget szenvedett a görögöktől. Egy lázadás során ölték meg.

**Zeusz**: az olümposzi istennemzedék főistene a görög mitológiában.



**állam \***: meghatározott területen történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amely szervezetével a közösség (társadalom) fölötti hatalmat gyakorolja. A magántulajdon megjelenésekor, a differenciált társadalom létrejöttével alakult ki az újkőkor végén és a rézkor elején a Közel-Kelet térségében (Sumer, Egyiptom).

**államforma:** az állam egyik jellemzője, amely az állam szervezeti felépítését, az államhatalom érvényesítésének módját jelenti. A két alapvető államforma a királyság (monarchia) és a köztársaság.

**államtípus:** az államok csoportosítását lehetővé tevő fogalom, amelyet különböző ismervek alapján határozhatunk meg. Leggyakrabban az alapján határozzák meg az államtípusokat, hogy az állam milyen jellegű társadalom fölött gyakorol hatalmat (pl. rabszolgatartó állam, feudális állam), illetve, hogy milyen az egyének és az állam viszonya.

**állattenyésztés:** a mezőgazdaság egyik ága, amely az újkőkorban alakult ki a vadászatból a háziasítás révén.

**allódium \***: a kora középkorban kialakult uradalmakban a földesúr saját kezelésű földje, melyet a jobbágyok robottal műveltek meg, cserébe a jobbágytelek használatáért. (Az uradalom másik részét a jobbágytelkek adták.) A saját kezelésű földbirtok másik elnevezése: majorság. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**amphiteatrum:** körszínház, jellegzetes római középület, amely a gladiatori játékok és egyéb viadalok színtere volt.

**apostol \*** (a 'küldött' szóból): Jézus tanítványainak elnevezése a Bibliában. Az apostolok Jézustól kapták a megbízást a hit terjesztésére, s a hagyomány szerint tizenketten voltak. Pált is az apostolok közé sorolták, mert látomásában neki is megjelent Jézus.

**arisztokrácia \*** (az 'arisztoi' [= a legjobbak] görög szóból): a görög társadalom nagybirtokos, vezető rétege a Kr. e. V. század elejéig. Később tágabb értelemben az országok földbiroko vezető rétegét jelölte e fogalom.

**arkhón:** az arisztokratikus köztársaság idején az állam élén álló, arisztokrata származású hivatalnokok elnevezése Athénban. Hivatali idejük után tagjaivá váltak az arkhónok tanácsának, az Areioszpagosznak.

**barbár:** az ókorban használatos görög szó (barbarosz = érthetetlen nyelvű, dadogó) a nem görögök jelölésére. Így nevezték a rómaiak a népvándorlás korában a birodalomra támadó népeket is.

**bencés rend \*** (Benedek-rend): Szent Benedek által 529-ben alapított szerzetesrend. A keleti szerzetesrendekkel ellentétben az imádkozás mellett előtérbe helyezték a munkát (fizikai munkától a kódexmásolásig). A bencések jelentős szerepet játszottak a nyugati kereszténység elterjesztésében, és támogatták a pápai hatalmat.

**Biblia:** a kereszténység szent könyve, mely a zsidó hagyományokat tartalmazó Ószövetségből, és a Jézus életét és az apostolok iratait magában foglaló Újszövetségből áll. A gyűjteményes szöveg a Kr. u. IV. századra alakult ki.

**birodalom:** olyan állam, amely nagy területre terjed ki, és több népet ölel fel. Általában egyetlen uralkodónak alávetett központosított hatalom jellemzi.

**brahmanizmus \***: ősi indiai többistenhívő vallás. A világot változtathatatatlannak, örök törvények szerint lévőnek tekinti. Ez a felfogás érvényesül a társadalomszemléletében



is (kasztrendszer). Jellemző tanítása a lélekvándorlás. Istenei közül kiemelkedik Brahma (a teremtő), Visnu (a megtartó) és Siva (a pusztító). Szent könyvei közül a Védák a legjelentősebbek.

**bronzkor \***: az a történelmi korszak, amelyben a fegyvereket és a szerszámok jelentős részét bronzból (az ón és a réz ötvözetéből) állították elő. A bronz a réznél jóval keményebb, ezért jobb szerszámokat és fegyvereket lehetett készíteni belőle. A Közel-Kelet térségében a bronzkor a Kr. e. 3. évezredben volt. A bronzkort a kőkor előzte meg és a vaskor váltotta fel.

**buddhizmus \***: a brahmanizmus hatására kialakult vallás a Kr. e. VI. században. Alapvető tanait Buddha fogalmazta meg. A buddhizmus szerint az ember szenvedéseit a vágyai okozzák, így ha megszabadul ezektől, akkor eljut egy boldogabb, megvilágosult állapotba, amelyet nyugalomnak, nirvánának neveznek. A lemondás önmagunk megismerésével, elmélkedéssel érhető el.

**ensor**: magas rangú tisztségviselő (magisztrátus) az ókori római köztársaságban. Fő feladata az adófizető polgárok besorolása vagyoni osztályokba, amely az adózás és a politikai szerepvállalás alapja volt. A censorok állították össze a senatus névjegyzékét.

**colonus \***: szabad bérlő a római császárkorban. A csökkenő rabszolgalétszám miatt a nagybirtok egy részét felparcellázták, és kiadták megművelésre a bérlőknek, akik ezért pénzzel vagy a termény egy részével fizettek a birtokosnak. A colonusok száma a császárkor utolsó szakaszában nőtt, s egyre szorosabb függőségbe kerültek a földbirtokostól. A kora feudalizmus időszakában a colonusok jobbágyorsba sülyedtek.

**consul \***: a legfőbb hivatal a köztársaság kori Rómában. Az állam élén két consul állt, akik a senatussal együtt irányították a köztársaságot, s háborúban a hadsereg főparancsnokai voltak. E tisztség egy évre szólt. A principátus időszakában a császárok egyik címévé vált.

**császár**: uralkodói cím, amely Julius Caesar nevéből származik. A Római Birodalomban, a Bizánci Birodalomban az állami főhatalmat gyakorló személy, aki a világi és vallási élet egyszemélyi irányítója. Később általában a birodalmak élén álló uralkodó elnevezése.

**cserépszavazás \*** (osztrakizmosz): eljárás, amelyet Kleiszthenész vezetett be Athénben (Kr. e. 508) a zsarnokság megelőzésére. A polgárjoggal rendelkezők szavazata alapján 10 évre számúzték a városból azt a politikust, akiről úgy vélték, zsarnokságra tör. A szavazás akkor volt érvényes, ha legalább hatezren szavaztak, és azt számúzték, aki a hatezer szavazatból a legtöbbet kapta. (Lásd Plutarkhosz szövegét a tankönyv 66. oldalán!) Később a cserépszavazás Athén belpolitikai harcainak egyik eszközévé vált, a politikai ellenfeleket ezzel a módszerrel lehetett eltávolítani.

**demográfiai robbanás** ►► népességrobbanás

**demokrácia \***: népuralom. Olyan államforma, amelyben a hatalmat nem egy személy, vagy egy kisebbség, hanem elvben az állampolgárok többsége gyakorolja. Athénben fokozatosan teremtődtek meg a demokrácia feltételei (Szolón–Kleiszthenész–Periklész): a lakosság egyre nagyobb része jutott politikai jogokhoz, s kialakultak azok az intézmények (népgyűlés, tanács, népbíróság), amelyeken keresztül élhetett is jogaival. (Lásd még ►► 11. évfolyam)

**démosz \*** (a görög 'nép' szóból): a görög társadalom egyik rétege (kereskedők, kézművesek, parasztok). Fokozatosan politikai jogokat nyertek, és kivívták a demokráciát.



**deportálás** (a latin 'elszállít' szóból): bizonyos szempontok alapján (vallás, bőrszín, népcsoport) kiválasztott embertömegek vagy egész népek új lakhelyre, gyűjtőtáborba, munkatáborba való költöztetése, kényszer útján. Az ókorban az asszírok alkalmazták, de a módszert átvette az Újbabiloni Birodalom is (a zsidók babiloni fogása). (Lásd még ►► 12. évfolyam)

**despotizmus** \* (a görög 'despota' [= úr] szóból): korlátlan egyeduralom, amikor az uralkodó hatalmát sem törvények, sem egyéb szabályok nem korlátozzák. Az ókori Keleten volt jellemző, de más korszakokban is létezett. A despoták az ókorban hatalmukat isteni származásukkal is alátámasztották.

**diaszpóra** \* (a görög 'szétrajzás' szóból): a történelemben egy nép vagy egy vallási közösség szétszóródását értjük alatta, de jelenti a szétszóródás után idegen környezetbe került zárt közösséget is. Az ókorban a zsidóság történetéből ismert.

**dictator** \*: teljhatalommal rendelkező katonai és polgári vezető a köztársasági Rómában. Végveszély esetén a senatus nevezte ki, s megbízatása korlátozott időre (fél év) szólt. A polgárháborúk korában e címet birtokolták a hatalmat megszerző politikusok, majd a császárkorban az uralkodók egyik címévé vált. (Lásd még ►► 12. évfolyam)

**dominátus** \* (a latin 'dominus' [= úr] szóból): a Diocletianus által bevezetett nyílt császári egyeduralom.

**dzsihád**: szent háború az iszlám hit terjesztése érdekében. Az iszlám egyik legfőbb parancsa.

**egyistenhit** \* (monoteizmus): olyan vallási felfogás, mely szerint a világot egyetlen isten teremtette és irányítja. Először a zsidóság körében alakult ki, de korunk nagy világvallásai közül a kereszténység és az iszlám is monoteista.

**egyház** \*: intézményesült vallási közösség, amelyet ugyanazon hittételek elfogadása jellemez. Az Újszövetség értelmezésében az egyház a keresztény hívők teljes közössége.

**ekklészia** \*: a népgyűlés elnevezése Athénban.

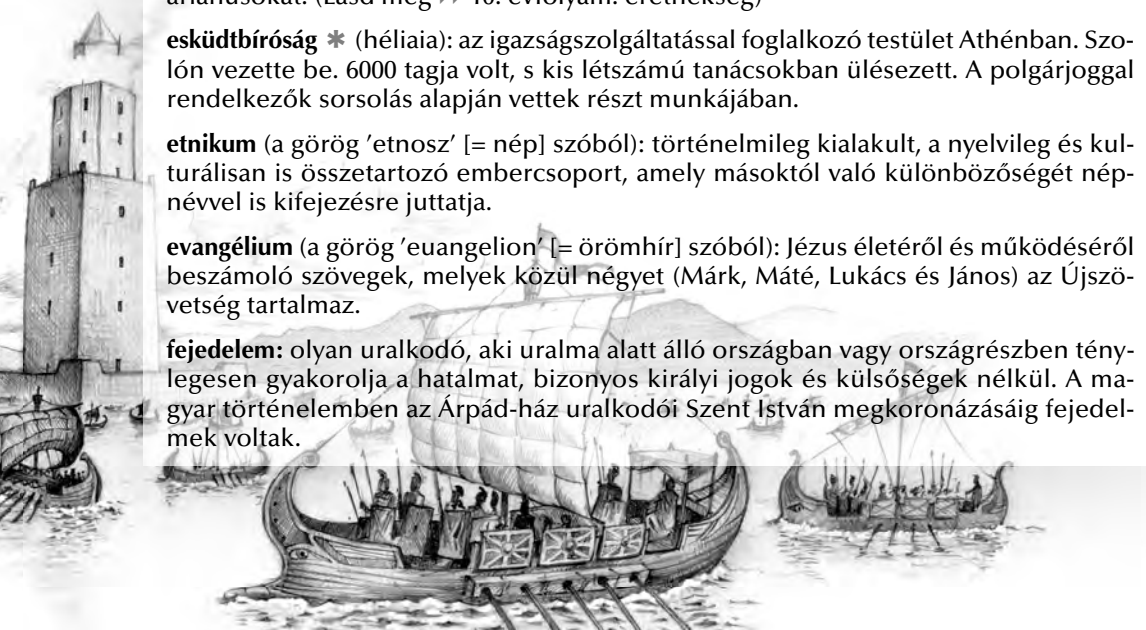
**eretnek**: aki nézeteiben eltér valamely egyház hittételeitől, tanításaitól. A keresztény egyház a 325-ös niceai zsinaton minősítette eretneknek a Szentháromságot tagadó arianusokat. (Lásd még ►► 10. évfolyam: eretnekség)

**esküdtbíróság** \* (héliaia): az igazságszolgáltatással foglalkozó testület Athénban. Szólón vezette be. 6000 tagja volt, s kis létszámú tanácsokban ülésezett. A polgárjoggal rendelkezők sorsolás alapján vettek részt munkájában.

**etnikum** (a görög 'ethnosz' [= nép] szóból): történelmileg kialakult, a nyelvi és kulturálisan is összetartozó embercsoport, amely másoktól való különbözőségét népnévvel is kifejezésre juttatja.

**evangélium** (a görög 'euangelion' [= örömhír] szóból): Jézus életéről és működéséről beszámoló szövegek, melyek közül négyet (Márk, Máté, Lukács és János) az Újszövetség tartalmaz.

**fejedelem**: olyan uralkodó, aki uralma alatt álló országban vagy országrészben ténylegesen gyakorolja a hatalmat, bizonyos királyi jogok és külsőségek nélkül. A magyar történelemben az Árpád-ház uralkodói Szent István megkoronázásáig fejedelmek voltak.





**feudalizmus:** olyan társadalmi rendszer, amelyben az emberek közötti viszonyokat az alapvető tulajdon, a földbirtok határozza meg. A társadalom csoportjai között nincs jogegyenlőség, és fontos szerepe van a kiváltságoknak.

**feudum** ►► hűbérbirtok

**filozófia** \* (bölcselet): a világ egészével, annak kialakulásával és megismerhetőségével (az ember és a világ kapcsolatával) foglalkozó tudomány. Az ókori görögöknél alakult ki. A filozófia alapkérdése az anyagi és a szellemi (az anyagon túli) világ között fennálló viszony. Az anyagi világot elsődlegesnek tartó irányzatainak összefoglaló neve materializmus, a szellemi világot elsődlegesnek tartók neve idealizmus.

**fölművelés:** a talaj termőképességének hasznosítása az emberi szükségletek kielégítésére; alapvető mezőgazdasági tevékenység. (Lásd még ►► növénytermesztés)

**gladiátor:** cirkuszi játékok szereplői, akik egymással vagy vadállatokkal küzdöttek meg a közönség szórakoztatására.

**görög gyarmatosítás:** a Kr. e. VIII–VI. század között lejátszódó történelmi folyamat. A görög poliszok lakosságának egy része kivándorolt, és új településeket, ún. gyarmatvárosokat hozott létre, amelyek nem függték az anyavárosoktól. (Lásd a tankönyv 55. oldalán levő ábrát!)

**grófság** \* : közigazgatási, adózási és katonai feladatokat ellátó területi egység Nagy Károly birodalmában. Élén a gróf állt, aki a jövedelmek harmada fejében vezette a reá bízott területet. A Frank Birodalom felbomlása után a grófságok rendszere Nyugat-Európa nagy részén elterjedt.

**gyula:** a magyar törzsszövetség valószínűleg Levédiában kialakult hatalmi rendszerében (kettős fejedelemség) az első számú katonai vezető, a tényleges hatalom birtokosa. (Lásd ►► kende)

**gyűjtögetés:** a természetben készen található (vadon termő) élelem (pl. gyümölcsök, gabonafélék, gombák) összeszedése fogyasztás céljából. Az őskori embercsoportok alapvető tevékenysége, amely együtt járt a vándorlással. Elsősorban a nők végezték.

**hellenizmus** \* : történelmi korszak az ókori Keleten a Kr. e. III. és a Kr. e. I. század között. Lényege a görög és az ókori keleti társadalmi és kulturális hagyományok ötvöződése. Kulturális tekintetben virágzó korszak, nagy teljesítményekkel, ami pl. a tudományban a görög rendszerező tudományosság és a Keleten felhalmozódott ismeretanyag találkozásának köszönhető.

**helóták:** a legyőzött akhájok utódai Spártában. Jogállásuk sajátos: nem rabszolgák, de nem is szabadok. Ahhoz a földterülethez tartoztak, amelyet a szabad spártaiaknak utaltak ki. Nem adhatók el, de földhöz kötöttek, és szolgáltatásra kötelezettek. Családjuk, személyes tárgyaik vannak, de büntetlenül le lehetett mészárolni őket.

**hierarchia** (szent uralom): a keresztény egyházon belül a III. században kialakult irányítási rendszer, melynek alapja a felsőbbtség feltétlen tekintélye. – Általános értelemben rangsor egymással kapcsolatban álló személyek vagy dolgok között.

**hieroglifa** (a görög szó jelentése: szent véset): a legősibb egyiptomi írásfajta. Az archaikus korban a képrásból fejlődött ki, megőrizte annak képi jellegét, de valójában bonyolult mássalhangzóírás.

**Homo sapiens** \* : gondolkodó ember, a mai ember (*Homo sapiens sapiens*) közvetlen őse. Kb. 140 000 évvel ezelőtt jelent meg, s később elterjedt Földünkön. Egyetlen fajt



alkot, de a bőr színe szerint fajtákra oszlik. Agytérfogata kb. 1500 cm<sup>3</sup>, koponyájáról eltűnt a konty és a szemöldökerez, jellemzővé vált az álcsúcs. Továbbfejlesztette az eszközöket, íjat, nyilat is használt. A 30 000 éves crô-magnoni leletéről crô-magnoni embernek is nevezik. Gondolkodása bonyolultabbá vált, hitt a túlvilági életben, amit a zsigorított temetkezések bizonyítanak. Főbb leletei Magyarországon az Istállósközi és a Szeleta-barlangból, valamint Lovasról kerültek elő.

**hűbérbirtok** \* (feudum): olyan adománybirtok, amelyért a megadományozott meghatározott kötelezettségeket (legtöbbször katonai szolgálatot) vállalt (hűbéri eskü). A kora középkortól adományozták. A hűbérbirtok adományozása képezte alapját a hűbéri lánchnak, így a feudális társadalom felépítésének is. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**hűbériség:** a feudalizmus korai és virágzó időszakára jellemző társadalmi és hatalmi rendszer, amely a társadalom katonáskodással foglalkozó rétegei között fennálló személyes alá- fölérendeltségi viszonyokon (hűbéri lánc) alapul. Mivel a nagyobb birtokosok szolgálat fejében földbirtokot (feudum) adományoztak a kisebb birtokosoknak, a hűbériségben a felsőbb és az alsóbb rétegek közötti kapcsolat erősebb volt, mint a hasonló társadalmi szinten levők közötti kapcsolat. (Lásd még ►► 10. évfolyam: hűbéres)

**ispán** \* (latinul comes): a királyi vármegye vezetője, a vármegye területén a királyi hatalom képviselője a középkori Magyarországon. A király nevezte ki, akinek a nevében bíráskodott, vezette a vármegye hadát, beszedte a jövedelmeket, melyeknek harmada őt illette. Az ispánok tagjai voltak a királyi tanácsnak is. (Lásd még ►► 10. évfolyam)

**iszlám** \* : a VII. században keletkezett egyistenhívő vallás. Tanait zsidó és pogány arab hagyományokat ötvözve Mohamed alakította ki. Hittételeit a Korán tartalmazza. Alapvető parancsolatai a monoteizmuson túl az alamiznaosztás, a napi ötszöri ima, a ramadán havi böjt, és a mekkai zarándoklat. Előírja a hit terjesztését, a szent háborút (dzsihá) a „hitetlenek” ellen. Szabályozza a mindennapi életet (pl. egy férfinak négy feleséget engedélyez, tiltja a disznóhús és az alkohol fogyasztását).

**jobbágy** \* : földesúri fennhatóság alatt álló, mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi réteg. A kora középkor végére alakult ki Nyugat-Európában a szabad harcosokból és volt colonusokból. Európa más részein a felbomló törzsi társadalom szabadjai váltak fokozatosan jobbágyokká. Az általa megművelt földnek (jobbágytelek) nem tulajdonosa, csak használója, így különféle szolgáltatásokra kötelezett (robot, terményjáródek stb.). (Lásd még ►► 10. és 11. évfolyam: jobbágyfelszabadítás)

**kalandozások** \* : a Kárpát-medencében megtelepedő magyarok 907 és 955 között Nyugat-Európa Itália és Bizánc területére vezetett zsákmányszerző hadjáratainak gyűjtőneve.

**kalifa** \* : Mohamed utódainak elnevezése (az arab szó jelentése: helyettes), az arabok állami és vallási hatalmat is birtokló despotikus vezetői.

**kaszt:** zárt társadalmi csoport (a portugál eredetű szó jelentése: tiszta), amelybe az egyén születése révén kerül, s amelyet életében nem hagyhat el, csak halála után (lélekvándorlás). Indiában alakult ki, s a brahmanizmus alapját jelenti.

**katolikus** \* : az 1054-es egyházszakadás után létrejövő nyugati kereszténység elnevezése (a görög kifejezés jelentése: egyetemes). A (római) katolikus egyház latin nyelvű, s vezetője a római pápa. (Lásd még ►► 10. évfolyam: katolikus egyház)

**kende:** méltóságnév, a magyar törzsszövetség egyik vezetője, a kultikus-szellemi hatalom birtokosa. (Lásd ►► gyula)

